

Репресивна діяльність позасудових органів на Хмельниччині в 1937 – 1938 роках

Сторінки історії України радянської доби під тиском комуністичної ідеології висвітлювалися упереджено. Нинішні прагнення істориків спрямовані на переосмислення прожитих років, ліквідацію “білих плям” минулого, відновлення історичної справедливості щодо наших співвітчизників, які зазнали необґрунтованих репресій з боку держави. Доступ до державних архівів дає можливість вивчити причини свавілля, політичних репресій, які були надійно приховані адміністративно-командною системою за допомогою жорсткої цензури, таємничості архівних матеріалів грифами “Цілком таємно”.

Оцінюючи події терору 1937 – 1938 рр., необхідно відзначити, що маховик репресій набрав особливо великих обертів після лютого-березневого 1937 р. Пленуму ЦК ВКП(б), на якому особлива увага була приділена темі “шкідництва”. Звалюючи провали в економічному та соціальному будівництві на “шкідництво”, беззаперечно стверджувалося, що залишки колишніх панівних класів посилювали опір, прагнули зробити все, аби перешкодити будівництву соціалізму.

Вимога пленуму щодо посилення боротьби з класово-ворожими елементами була активно підтримана партійними і державними структурами. В них спостерігався справжній «коловорот» репресивної практики. ЦК ВКП(б) вимагав викриття та винищення ворогів народу від ЦК КП(б)У. Останній зобов’язував обкоми, які націлювали райкоми партії та інші структури районної ланки на пошук «шпигунів та диверсантів». До прикладу, у листі секретаря Вінницького обкому КП(б)У М. Співака від 31 серпня 1937 р. були висловлені побажання профспілковим комітетам, щоб звітна кампанія «допомогла повністю викрити і викорчувати всіх і всяких ворогів народу, що притаїлися та не забезпечують перебудови всієї профспілкової роботи»¹.

В районах ретельно виконували директиви обкому. Так, завідувач культосвітнього відділу Шепетівського окружного КП(б)У Наймушин інформував, що ряд шкіл і апарат окрнаросвіти укомплектований «соціально ворожими працівниками». Зокрема, в п’яти школах Шепетівського району працювали 8 вчителів, які вели «контрреволюційну, антисемітську агітацію», «займалися шпигунською діяльністю». Вимога завідуючого терміново зняти їх з роботи і віддати під суд інспектора окрнаросвіти Маркевича за зрив підготовки шкіл до нового навчального року².

«Кадрова революція» другої половині 1936 – початку 1937 рр. переросла у «великий терор», започаткований масовими репресивними операціями. Їх ініціювало Політбюро ЦК ВКП(б), яке 2 липня 1937 р.

¹ ДАХм.О. – Ф. П-458, оп. 1, спр. 503. – Арк. 86.

² ДАХм.О. – Ф. П-458, оп. 1, спр. 503. – Арк. 66, 92.

затвердило розроблену Сталіним постанову «Про антирадянські елементи». У надісланій секретарям обкомів, крайкомів, ЦК республіканських компартій телеграмі пропонувалося «взяти на облік усіх куркулів, що повернулись на батьківщину, і карних злочинців з тим, щоб найворожіші з них були негайно розстріляні в порядку адміністративного переведення їхніх справ через трійки, а інші, менш активні, але всетаки ворожі елементи, були переписані й вислані до районів за вказівками НКВС». ЦК ВКП(б) вимагало у п'ятиденний строк подати до ЦК склад трійок, а також кількість осіб, що підлягають розстрілу, так само й кількість тих, хто підлягає засланням³.

Головну роль у проведенні арештів зіграли міжрайонні оперативні групи чекістів, створені у колишніх окружних центрах і великих населених пунктах. Очолювали групи відповідальні співробітники облуправлінь НКВС, начальники міськрайвідділів чи окрвідділів. Арештованих відвозили у в'язниці чи брали під варту в місцях розташування чекістських груп. Арешти санкціонувалися начальниками груп і узгоджувалися з районним прокурором. До участі в операції залучався актив з членів ВКП(б). Для запобігання втеч за кордон окремих куркулів і кримінальників, прикордонним загонам надіслали розпорядження за 5 днів до початку операції перейти на посилений режим охорони.

На території республіки створювалися 45 міжрайонних оперативних груп. У Вінницькій області місцями їх дислокації визначалися Вінниця, Бердичів, Шепетівка, Тульчин, Проскурів, Кам'янець-Подільський, Могилів-Подільський⁴.

Політбюро ЦК ВКП(б) 31 липня 1937 р. затвердило проект оперативного наказу № 00447 НКВС СРСР «Про операції щодо репресії колишніх куркулів, кримінальних елементів та інших антирадянських елементів». У наказі зазначалося, що операція в Україні повинна початись 5 серпня і продовжуватися чотири місяці. Всі, хто підлягав репресіям, розбивались на дві категорії: перша – негайний арешт і розстріл, друга – ув'язнення в табори чи тюрми терміном від 8 до 10 років. Всього планувалось заарештувати в СРСР 259 450 чоловік, з них 72 950 розстріляти. Однак цифри були неповними, тому що в наказі не згадувався ряд регіонів. Місцевим керівникам дозволялося просити в Москви додаткові ліміти на репресованих. Сім'ї репресованих підлягали виселанню й ув'язненню в табори. Циркуляром № 61 від 7 серпня 1937 р. про посилення боротьби зі злочинцями та рецидивістами НКВС СРСР «простимулював» місцеві апарати щодо виконання оперативного наказу № 00447.

³ Расстрел по разнарядке //Труд. – 1992. – 4 июня. № 88 (21612); Юнге М., Биннер Р. Как Террор стал «Большим». Секретный приказ №00447 и технология его исполнения. – М.: АИРО-XX, 2003. – С. 78-79.

⁴ Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження. – Донецьк, 2003. – С. 91–92.

Виділений для Вінницької області за оперативним наказом №00447 ліміт передбачав арешт 4 000 осіб, з них за першою категорією (розстріл) мало пройти 1 000 осіб, по другій – 3 000 громадян.⁵

Паралельно розпочалися арешти за «національною лінією». Задовго до появи оперативного наказу №00485 «Про фашистсько-повстанську, шпигунську, диверсійну, пораженьську і терористичну діяльність польської розвідки в СРСР» розпочалися арешти поляків. На 6 серпня 1937 р. згідно з інформацією начальника УНКВС Вінницької області капітана державної безпеки Г. Гришина було арештовано 257 поляків із 585 запланованих. З 6 по 9 серпня арештували 554. З них у м. Вінниці – 100 осіб, у Проскурівському округу – 112, Шепетівському – 96, Могилів-Подільському – 46, Кам'янець-Подільському – 35, в інших районах області – 165 осіб польської національності⁶.

Особливу увагу нарком НКВС УРСР І. Леплевський приділив «розгрому українського антирадянського націоналістичного підпілля». Начальник УНКВС по Вінницькій області капітан державної безпеки І. Морозов 24 вересня 1937 р. прозвітував про арешт по лінії «української контрреволюції» 901 особи за період з 15 червня по 15 вересня 1937 р. Причому з 1 по 15 вересня було арештовано 379 осіб. Здебільшого чекісти об'єднали заарештованих у 47 «групових справ», 28 повстанських осередків та 5 диверсійних груп, які діяли в Антонінському, Базалійському, Волочиському, Городоцькому, Грицівському, Ізяславському, Кам'янець-Подільському, Красилівському, Ляховецькому, Меджибізькому, Михалпільському, Полонському, Проскурівському, Старокостянтинівському, Теофіпольському, Шепетівському районах Хмельницької області⁷. Повідомлялося, що «слідство викриває широко розгалужене українське націоналістичне підпілля, яке складається з незачеплених кадрів УВО, УНЦ, ПОВ і боротьбистів»⁸.

З утворенням у вересні 1937 р. Кам'янець-Подільської області сформувалося нове обласне УНКВС та був сформований позасудовий орган «трійка», до складу якої в різний час входили начальники УНКВС М. Приходько (вересень 1937–березень 1938 рр.) І. Жабров (березень – вересень 1938 р.), т. в. о. начальника Леонов (вересень-жовтень 1938 р.), член оргбюро ЦК КП(б)У С. Олексенко (жовтень 1937 р.), секретар Кам'янець-Подільського міського КП(б)У О. Власов (вересень-листопад 1938 р.), другий секретар Кам'янець-Подільського обкому КП(б)У М. Груленко, прокурор Кам'янець-Подільської області Печерський (жовтень 1937–вересень 1938 р.), заступник, згодом прокурор Кам'янець-Подільської області Самохін (травень–листопад 1938 р.)⁹.

⁵ Юнге М., Биннер Р. Как Террор стал «Большим». Секретный приказ №00447 и технология его исполнения. – М.: АИРО-XX, 2003. – С. 88.

⁶ ГДА СБ України. – Ф. 16, оп.30, спр. 61. – Арк. 214–215.

⁷ ГДА СБ України. – Ф. 16, оп. 30, спр. 79. – Арк. 2.

⁸ ГДА СБ України. – Ф. 16, оп. 30, спр. 102. – Арк. 27.

⁹ Великий терор на Хмельниччині. – Хмельницький: Поділля, 1997. – С.11.

Для виконання масштабних репресивних операцій 11 вересня 1937 р. політбюро ЦК ВКП(б) затвердило на прохання Генерального прокурора СРСР А. Вишинського спрощений порядок розгляду справ. Передбачалося вручення ув'язненим звинувачувального вироку у справах про контрреволюційне шкідництво і диверсії за одну добу до розгляду справи в суді. Не допускалось касаційне оскарження вироків за статтями 58⁷ (шкідництво) і 58⁹ (диверсія) Кримінального кодексу РРФСР. Вироки про вищу міру покарання (розстріл) виконувались негайно після відхилення прохання засуджених про помилування¹⁰.

Динаміка винесення вироків «трійкою» УНКВС по Кам'янець-Подільській області відстежується за таблицею 1.

Таблиця 1

Відомості про винесення вироків „трійкою” при УНКВС по Кам'янець-Подільській області за період з 1937 – 1938 рр.

№ протоколу	Дата винесення вироку	Кількість засуджених	У тому числі до:		Розстріляно в містах		
			ВМ П	ВТТ	Кам'янці - Подільському	Проскуріві	Шепетівці
1	2	3	4	5	6	7	8
1	19.10. 1937 р.	65	65	-	39 / 26*		
2	20.10. 1937 р.	33	33	-	33	-	-
3	23.10. 1937 р.	32	32	-	9	23	-
4	31.10. 1937 р.	49	49	-	1	32	16
5	05.11. 1937 р.	40	40	-	-	2	38
6	05.11. 1937 р.	34	34	-	9	25	-
7	06.11. 1937 р.	36	36	-	33	2	1
8	14.11. 1937 р.	65	65	-	24	38	3
9	15.11. 1937 р.	45	45	-	16	1	28
10	16.11. 1937 р.	43	43	-	6	37	-
11	19.11. 1937 р.	35	35	-	9	26	-
12	20.11. 1937	13	13	-	-	-	13

¹⁰ Васильєв В. Ю., Місінкевич Л. Л., Подкур Р. Ю. Політичні репресії радянської доби на Хмельниччині. Кн. 1. – Хмельницький, 2008. – С. 73 – 74.

	p.						
13	23.11. 1937 p.	73	73	-	49	24	-
14	24.11. 1937 p.	14	14	-	-	-	14
15	27.11. 1937 p.	77	77	-	14	63	-
16	28.11. 1937 p.	48	48	-	15	33	-
17	04.12. 1937 p.	19	19	-	19	-	-
18	05.12. 1937 p.	49	49	-	13	36	-
19	06.12. 1937 p.	92	92	-	92	-	-
20	08.12. 1937 p.	77	77	-	27	2	48
21	09.12. 1937 p.	113	113	-	22	86	7
22	23.12. 1937 p.	74	74	-	66	4	4
23	25.12. 1937 p.	86	86	-	14	72	-
24	26.12. 1937 p.	103	103	-	40	-	63
25	28.12. 1937 p.	130	130	-	130	-	-
1	2	3	4	5	6	7	8
26	30.12. 1937 p.	170	170	-	21. 01. 1938 70 oci6	15	8.01. 1938 85 oci6
1	22.02. 1938 p.	604	604	-	120 / 484*	-	-
2	08.03. 1938 p.	467	467	-	240/33*	194*	-
3	10.03. 1938 p.	608	608	-	109 / 498*	1*	-
4	11.03. 1938 p.	71	71	-	57 / 14*	-	-
5	15.03. 1938 p.	102	102	-	102	-	-
7	31.03. 1938 p.	167	167	-	167 / 27*	-	-
8	07.04. 1938 p.	571	571	-	571 / 434*	-	-
9	22.04. 1938 p.	287	287	-	91	86	110
10	05.05. 1938 p.	203	203	-	153	50	-

11	08.05. 1938 р.	328	328	-	255	73	-
12	08.05. 1938 р.	732	732	-	492	240	-
13	10.05. 1938 р.	605	605	-	487	118	-
14	26.09. 1938 р.	2	2	-	2*	-	-
16	21.09. 1938 р.	51*	51*	-	-	51*	-
17	27.09. 1938 р.	333	333	-	209	124	-
18	28.09. 1938 р.	349	349	-	335	14	-
20	29.09. 1938 р.	445	445	-	172	273	-
21	29.09. 1938 р.	438	438	-	164	274	-
22	29. 09 1938 р.	41*	41*	-	41*	-	-
23	29.09 1938 р.	3*	3*	-	3*	-	-
24	01.10. 1938 р.	147	147	-	136	11	-
25	02.10. 1938 р.	285	285	-	274	7	-
26	16.10. 1938 р.	105	105	-	105	-	-
27	16.10. 1938 р.	1	1	-	1	-	-
28	16.10. 1938 р.	8	8	-	8	-	-
29	05.11. 1938 р.	110	110	-	87	23	-
30	05.11. 1938 р.	2	2	-	2	-	-
Всього		9006	9006	-	6516	2060	430

* - кількість страчених осіб без підтверджуючих рішень особливою трійкою при УНКВС по Кам'янець-Подільській області.

Узагальнені матеріали архівно-слідчих справ засвідчують про надзвичайний поспіх у веденні слідства співробітниками УНКВС. Як і в інших областях, заарештовані, які опиралися і не бажали зізнатися у злочинах, піддавалися повторним допитах, що часто тривали цілодобово, застосовувалися методи фізичного впливу, знущання та шантажу. Змучені побоями арештанти визнавали «антирадянські злочини».

Дослідження механізмів проведення масових репресивних заходів засвідчує, що вище політичне керівництво було невдоволене діяльністю «трижок», які не справляються з величезним напливом справ. Тому оперативним наказом за № 00485 створювався новий позасудовий орган «вища двійка» (Комісія у складі наркома НКВС СРСР та Прокурора СРСР). На території області теж діяла «двійка» з начальника місцевого управління НКВС та прокурора регіону, яка за зшитими у вигляді альбомів списками визначала долю громадян за першою (розстріл) та другою (табірне ув'язнення) категоріями. Кожні 10 днів підписані місцевою «двійкою» списки надсилалися до «вищої двійки». Після їх затвердження виконувалися вироки. Осіб, які відбували покарання у таборах, а також тих, хто відбув строк покарання, і підпадав під дію цього оперативного наказу, рекомендувалося не звільняти. Матеріали щодо них повторно направлялися для «засудження» через Особливу Нараду при НКВС СРСР¹¹.

Механізм означеного наказу застосовувався при реалізації всіх «національних операцій». По «польській лінії» впродовж 1937-1938 рр. в Україні було заарештовано 56 516 осіб, з яких 44 467 – поляків¹². До прикладу, в м. Проскурові було репресовано 1336 поляків, у Дунаєвецькому районі – 849, Білігирському – 574 осіб польської національності¹³.

Таблиця 2

Відомості про засудження громадян Кам'янець-Подільської області на виконання наказу НКВС СРСР № 00485 від 11 серпня 1937 р. за протоколами «вищої двійки»

№ протоколу	Дата винесення вироку	Кількість засуджених	У тому числі до:		Розстріляно в містах		
			ВМ П	ВТ Т	Кам'янець-Подільському	Проскурові	Шепетівці
1	2	3	4	5	6	7	8
24	18. 09. 1937 р.	1	1	–	1	–	–
25	19. 09. 1937 р.	3	3	–	3	–	–
28	25. 09. 1937 р.	11	3	8	3	–	–
77	04. 10. 1937 р.	11	1	–	11	–	–
90	07. 10. 1937 р.	1	1	–	1	–	–
98	10. 10. 1937 р.	36	6	–	34	2	–
103	12. 10. 1937 р.	20	8	–	18	10	–
5	14. 10. 1937 р.	2	1	1	1	–	–
151	20. 10. 1937 .	100	5	5	34	28	23
34	20. 10. 1937 р.	13	3	–	2	11	–
160	22. 10. 1937 р.	5	5	–	5	–	–
175	26.10. 1937 р.	3	3	–	2	1	–
184	27.10. 1937 р.	3	3		2	1	–

¹¹ Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарев В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні. Особи факти документи. – Київ: Абрис, 1997. – С. 347-348.

¹² Рубльов О., Репринцев В. Вказ. праця. – С. 134.

¹³ Підрахунками автора за матеріалами картотеки редакційно-видавничої групи обласної редакційної колегії «Реабілітовані історією. Хмельницька область»

196	28.10. 1937 р.	80	9	1	19	35	21
273	05.11. 1937 р.	7	7	–	–	7	–
290	09.11. 1937 р.	90	6	4	40	34	12
26	12.11. 1937 р.	9	5	4	5	–	–
29	14.11. 1937 р.	15	1	4	11	–	–
329	15.11. 1937 р.	330	02	8	72	147	83
44	17.11. 1937 р.	1	1	–	1	–	–
1	2	3	4	5	6	7	8
б/н	19.11. 1937 р.	3	3	–	3	–	–
40	23.11. 1937 р.	25	1	4	11	–	–
393	23.11. 1937 р.	200	92	8	96	96	–
394	23.11. 1937 р.	200	79	1	34	90	55
428	27.11. 1937 р.	100	9	1	-	89	-
470	04.12. 1937 р.	300	74	6	117	88	69
б/н	05.12. 1937 р.	1	1	–	–	1	–
481	07.12. 1937 р.	100	5	15	–	85	–
492	08.12. 1937 р.	32	4	8	14	–	–
502	09.12. 1937 р.	6	6	–	6	–	–
506	09.12. 1937 р.	100	9	1	89	–	–
52	09.12. 1937 р.	30	9	1	11	–	–
	28.09. 1937 р.	13	3	–	–	13	–
511	10.12. 1937 р.	56	6	–	11	46	–
56	10.12. 1937 р.	45	7	8-	27	–	–
57	10.12. 1937 р.	15	9	6	9	–	–
509	10.12. 1937 р.	100	2	7	–	–	92
524	11.12. 1937 р.	100	5	5	45	16	14
559	15.12. 1937 р.	16	9	7	9	–	–
565	16.12. 1937 р.	100	9	1	26	31	22
61	16.12. 1937 р.	3	1	2	1	–	–
63	17.12. 1937 р.	43	3	0	10	3	–
582	19.12. 1937 р.	17	2	5	12	–	–
68	21.12. 1937 р.	4	2	2	2	–	–
608	22.12. 1937 р.	39	7	2	9	18	–
618	25.12. 1937 р.	106	0	6	16	40	24
626	25.12. 1937 р.	36	6	–	–	36	–
77	27.12. 1937 р.	15	8	7	8	–	–
732	08.01. 1938 р.	200	95	5	46	109	40
760	12.01. 1938 р.	199	56	3	34	46	76
803	17.01. 1938 р.	100	1	9	91	–	–
820	20.01. 1938 р.	27	9	8	19	–	–
86	31.01. 1938 р.	100	3	7	93	–	–
881	02.02. 1938 р.	98	0	8	80	–	–
882	02.02. 1938 р.	200	95	5	195	–	–
885	02.02. 1938 р.	200	98	2	198	–	–
886	03.02. 1938 р.	300	00	-	300	–	–
907	05.02. 1938 р.	15	9	6	9	–	–
908	05.02. 1938 р.	19	6	3	3 в Житомирі	–	–
912	07.02. 1938 р.	8	8		8	–	–
920	08.02. 1938 р.	200	88	2	185	3	–
921	08.02. 1938 р.	199	89	0	187	2	–

925	08.02. 1938 р.	91	4		84	–	–
1054	27.03. 1938 р.	60	6		52	4	–
Всього		4574	059	15	2436	1092	531

Таблиця 3

Відомості про засудження громадян Кам'янець-Подільської області на виконання наказу НКВС СРСР № 00439 від 25 липня 1937 р. за протоколами «вищої двійки»

№ протоколу	Дата винесення вироку	Кількість засуджених	У тому числі до:		Розстріляно в містах		
			ВМП	ВВТ	Кам'янці-Подільському	Проскурові	Шепетівці
11	26. 10. 1937 р.	2	2	–	–	–	2
15	26. 10. 1937 р.	3	2	1	2	–	–
112	28. 12. 1937 р.	12	9	3	4	–	5
123	31. 12. 1937 р.	9	8	1	3	–	5
123*	09. 02. 1938 р.	17	15	2	15	–	–
195	25. 01. 1938 р.	1	1	–	1	–	–
221	05. 02. 1938 р.	32	32	–	32	–	–
Всього		76	69	7	57	–	12

* Так у документі

Таблиця 4

Відомості про засудження громадян Кам'янець-Подільської області за протоколами „вищої двійки”, звинувачених у шпигунській діяльності

№ протоколу	Дата винесення вироку	Кількість засуджених	У тому числі до:		Розстріляно в містах		
			ВМП	ВТТ	Кам'янці-Подільському	Проскурові	Шепетівці
43	13. 01 1938 р.	14	13	1	13	–	–
118	25. 01 1938 р.	1	1	–	1	–	–
121	28. 01 1938 р.	47	25	22	25	–	–
122	29. 01 1938 р.	20	2	18	2	–	–
123	09. 02 1938 р.	19	15	4	15	–	–
136	04. 02 1938 р.	6	4	2	4	–	–
137	07. 02 1938 р.	2	1	1	1	–	–

169	21. 02 1938 р.	3	1	2	1	-	-
Всього		112	62	50	62	-	-

При аналізі архівно-слідчих справ репресованих громадян у 1937-1938 рр. складається враження, що Кам'янець-Подільська область була нашіпована резидентами та агентами польської та інших розвідок.

Співробітники управління НКВС по Кам'янець-Подільській області Северин і Кракович розкрили «технологію» формування «резидентів та шпигунів». Потрапивши за ґрати за «порушення соціалістичної законності», вони свідчили, що «з серпня 1937 по серпень 1938 рр. під слідством перебувало 16 тисяч чоловік, з них до 90 відсотків зізналися в тих чи інших протидержавних злочинах (шпигунство, участь в організаціях і т.д.)... Як правило, всіх заарештованих на допитах б'ють, в камерах в'язниці влаштовують провокації. Побиті заарештовані схилиються свіжих заарештованих давати свідчення і зізнаватися в неіснуючих злочинах».

Северин стверджував, що «тільки в одній Кам'янець-Подільській області за рік викрили 10 тисяч польських шпигунів, але ж це нереально. Це «липа» і польській розвідці тут створений ореол не без ворожої роботи. Адже 80 відсотків справ направляються на засідання особливої трійки – і заарештованих, як правило, розстрілюють»¹⁴.

Архівно-слідчі справи дають підстави стверджувати, що керівництво УНКВС по Кам'янець-Подільській області фальсифікувало кримінальні справи та постійно вимагало збільшення лімітів на репресії. Воно сподівалося таким чином вберегтися від звинувачень у недостатньо наполегливій боротьбі з ворогами народу.

В цілому за час «великого терору» 1937 – 1938 рр. тільки позасудовими органами «двійкою» та «трійкою» засуджено 13 848 осіб, в тому числі до вищої міри покарання – 13 275 арештованих або 96 відсотків (таблиця 5). «Трійка» УНКВС Кам'янець-Подільської області перетворилася на кривавий конвеєр смерті. За протоколом № 24 засідання «трійки» від 26 грудня 1937 р. (див. табл. 1) було прийняте рішення про страту 103 осіб. Через день 28 грудня (протокол № 25) до розстрілу було засуджено 130 осіб, а в передноворічну ніч 1937 р. стратили 170 громадян. Починаючи з лютого 1938 р., коли УНКВС по Кам'янець-Подільській області очолив колишній заступник наркома НКВС Білорусії І. Жабров, «трійка» на засіданнях починає приймати рішення про страту від 300 і більше заарештованих осіб. Так, 10 березня 1938 р. відповідно до протоколу № 3 до страти було засуджено 608 заарештованих, 15 березня за протоколом № 5 розстріляли 102 особи, 21 березня протокол № 6, засвідчував смертний вирок 326 громадянам області. 7 квітня 1938 р. кількість страчених за протоколом № 8 сягнула 571 особи.

Таблиця 5

¹⁴ ДАХм.О. – Ф.Р-6193, оп. 12, спр. П-6584. – Т.4. – Арк. 29 – 30.

*Винесення вироків громадянам Кам'янець-Подільської області
позасудовими органами у 1937 – 1938 рр.*

Помісячно	Засуджено за постановами:				Всього засуджено за місяць		
	„трійка” УНКВС		„вища двійка”		ВМП	ВТТ	Разом
	ВМП	ВТТ	ВМП	ВТТ			
Вересень 1937 р.	–	–	7	8	7	8	15
Жовтень 1937 р.	179	–	269	18	448	18	466
Листопад 1937 р.	523	–	886	94	1409	94	1503
Грудень 1937 р.	913	–	1043	265	1956	265	2221
Січень 1938 р.	–	–	596	114	596	114	710
Лютий 1938 р.	604	–	1334	74	1938	74	2012
Березень 1938 р.	1741	–	56	4	1797	4	1801
Квітень 1938 р.	858	–	–	–	858	–	858
Травень 1938 р.	1868	–	–	–	1868	–	1868
Вересень 1938 р.	1662	–	–	–	1662	–	1662
Жовтень 1938 р.	546	–	–	–	546	–	546
Листопад 1938 р.	112	–	–	–	112	–	112
Всього	9006	–	4191	577	13197	577	13774

Найжахливіші звірства “вищої двійки”, “трійки” УНКВС відмічалися в грудні 1937 р., коли до розстрілу було засуджено 1956 осіб (див. табл. 5), у лютому 1938 р. вирок позасудових органів було страчено 1938 заарештованих, у березні 1938 р. – 1797, квітні – 858, травні – 1868, вересні – 1662 особи. Всього за рік (жовтень 1937 – жовтень 1938 рр.) за рішенням “вищої двійки”, “трійки” УНКВС було знищено 13 078 громадян області. Із 56 засідань трійки УНКВС по Кам'янець-Подільській області жодного разу не розглядала питання ув'язнення до виправно-трудова таборів.

«Великий терор» продовжувався до середини листопада 1938 р. і був зупинений директивами ЦК ВКП(б) і РНК СРСР. Перша з них від 15 листопада 1938 р. скасувала практику розгляду справ арештованих «трійками», друга – від 17 листопада 1938 р. – заборонила проведення «масових операцій з арештів і виселення». Отже, завершення «великого терору», як і його початок – це суворо централізований процес, яким керували Сталін і його соратники в політбюро ЦК ВКП(б).

Звільнення 25 листопада 1938 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР М.Єжова з посади наркома внутрішніх справ та призначення Л. Берії призвело до масової чистки органів державної безпеки. Була сформована комісія за участю секретаря ЦК ВКП(б) А. Андрєєва та завідуючого відділом керівних партійних органів Г. Маленкова. Підсумовуючи наслідки її роботи, останній зазначив: «Шпигуни, вороги сиділи майже на всіх ділянках». А. Андрєєв, в свою чергу, зауважив: «У мене таке враження, що Єжов має до цього безпосереднє відношення»¹⁵.

До відповідальності у кінці 1939 – початку 1940 рр. було притягнуто співробітників обласного УНКВС за «перекручення соціалістичної законності, проведення необґрунтованих арештів». Серед них опинилися колишній начальник УНКВС по Кам'янець-Подільській області Жабров та його підлеглі Леонов, Мордовець, Єкимов, Лелонг. Жаброва за постановою Військової колегії Верховного суду СРСР від 22 лютого 1938 р. розстріляли.

Започатковані вищим політичним керівництвом держави заходи щодо часткового припинення репресій зобов'язували партійні комітети на місцях вжити рішучих заходів до виправлення недоліків слідчої роботи органів НКВС. Не можна не відзначити, що в 1939 р. було реалізовано низку заходів щодо скорочення строків покарання та звільнення з таборів. Ці заходи створювали лише видимість лібералізації політичної системи, однак у дійсності це був лише тимчасовий відступ. Їх не можна розцінювати як реабілітаційні заходи. Це був захід пропагандистського характеру. Керівництво ВКП(б) інтерпретувало «виправлення помилок» органів НКВС як подолання дій «ворога народу» Єжова, щоб заспокоїти громадську думку, завуалювати дійсних організаторів масових репресій, зняти соціальну напругу в суспільстві та продемонструвати «великий» прояв турботи «вождя народів» за долю трудящих.

Геноцид: Голодомор 1932-1933 рр. на Хмельниччині: причини, жертви, наслідки. Матеріали Всеукраїнська науково-практична конференції (19-20 листопада 2008 року) Хмельницький-Кам'янець-Подільський 2008. – С. 165 – 175.

¹⁵ Лубянка. Сталин и Главное управление госбезопасности НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. 1937-1938. – М.: МФД, 2004. – С. 664.